

ՄԱՅԻՍՅԱՆ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՇՈՏ ՀՈԿՎԱՆՆԻՍՅԱՆԻ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹՅԱՄԲ

Ք. Խ. ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

ԳՊՀ պատմության ամբիոնի լաբորանտ

1920թ. Մայիսյան ապստամբությունը հայոց պատմության նորագույն շրջանի կարևորագույն դրվագներից մեկն է: Մինչ այժմ 1920թ. Մայիսյան ապստամբության և Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատման վերաբերյալ հրատարակված աշխատությունների և հոդվածների, ինչպես նաև արխիվային փաստաթղթերի ու հուշերի ժողովածուների ընդհանուր քանակը անցնում է հարյուրից: Խորհրդային պատմագրության մեջ դաշնակցական տիրապետության դեմ բոլշևիկների գլխավորած քաղաքական և սոցիալ-դասակարգային պայքարի ընդհանուր համալիրում առանձնակի ուշադրության է արժանացել 1920թ. մայիսյան շարժումների կամ ինչպես ժամանակին է նշվել՝ Մայիսյան ապստամբության (հեղափոխության) համակողմանի ուսումնասիրությունը: Այդ հիմնախնդրով խորհրդահայ կուսակցական և պետական գործիչներն ու պատմաբաններն սկսել են զբաղվել արդեն իսկ 1920-ական թվականներից: Հարկ է նշել, որ այդ շրջանի հրատարակությունները գերազանցապես ունեին քաղաքական բնույթ և գրեթե պատմագիտական ուսումնասիրության նպատակ չէին հետապնդում: Այսուհանդերձ, հրատարակվել են նաև մի շարք ժողովածուներ, հրատարակվել են ապստամբության մասնակիցների հուշերը և արխիվային բազմաթիվ փաստաթղթեր:

Չնայած նրան, որ Մայիսյան ապստամբության պատմության հետազոտումը սկսվել էր արդեն Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո, սակայն թեմայի իսկական գիտական ուսումնասիրության սկզբնավորումը եղավ Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության կենտկոմի առաջին քարտուղար Աշոտ Հովհաննիսյանի՝ «Հայաստանի հեղափոխության հուլիսն ու հոտենքերը» աշխատությունով:

Աշոտ Հովհաննիսյանի «Հայաստանի հեղափոխության հուլիսն ու հոտենքերը» աշխատությունը բազմիցս քննադատության է ենթարկվել ժամանակի հեղինակների և պատմաբանների կողմից:

1926թ. լույս տեսած Շ. Ամիրխանյանի «Մայիսյան ապստամբությունը Հայաստանում /1920թ./» գնահատության փորձ» վերնագրով աշխատության մեջ հեղինակը քննադատել է Աշոտ Հովհաննիսյանի հոդվածում տեղ գտած մի քանի ձևակերպումներ:

1. Հեղինակը անհիմն համեմատություն է անցկացնում լենինգրադյան Հովկիսյան օրերի և Հայաստանում Մայիսյան դեպքերի միջև՝ փորձելով դնել նույն նժարի վրա, ինչը խոսում է այն մասին, որ հոդվածի վերնագիրը չի համապատասխանում բովանդակությանը:¹

2. Շ. Ամիրխանյանը մեջ բերելով մի քանի ցիտատներ՝ բացահայտում է

¹ Տե՛ս Շ. Ամիրխանյան, Մայիսյան ապստամբությունը Հայաստանում (1920թ.) գնահատության փորձ, Մոսկվա, էջ 157:

հողվածում տեղ գտած որոշ անհամաձայնություններ և սխալներ:

Օրինակ՝

ա. «Համաշխարհային պատերազմի ավերիչ ընթացքն ու ազգային քաղաքականության կորստաբեր քաղաքականությունն է, որ հեղափոխության գիրկն է նետում Հայաստանի աշխատավոր բազմությունը, հանձնելով սրա ղեկավարությունը փոքրաքանակ բանվորությանը և իր կուսակցության-Հայաստանի կոմունիստական կազմակերպության ձեռքը»:²

բ. «Բանվորական շարժումը Հայաստանում սոցիալական խոշոր երևույթ էր ինքնին: Դրան համապատասխան սահմանափակ պետք է լիներ նաև այդ շարժումը ղեկավարող կուսակցական կազմակերպության մարտական գործությունը»:³

գ. «Հայաստանի երկաթուղու բանվորությունը կազմում էր հեղափոխական գործի ողնաշարը»:⁴

Արդյունքում ստացվում է, որ չնայած իր փոքրաթիվությանը և թուլությանը և շնորհիվ համաշխարհային պատերազմին և «ազգային քաղաքականության կորստաբեր քաղաքականության», բանվոր դասակարգը օբյեկտիվորեն հանդիսանում էր հեղափոխական շարժման ղեկավարող շարժիչ ուժը, առաջապահը և ողնաշարը: Եվ այստեղ հարց է առաջանում, եթե բանվորական շարժումը Հայաստանում խոշոր երևույթ էր, արդյո՞ք արկածախնդրություն էր Մայիսյան ապստամբությունը: Եվ ինչպե՞ս կարող էր այդ գյուղացիական հետամնաց երկրում, որտեղ չկար բանվոր դասակարգ, երկաթուղային պրոլետարիատը իր վրա վերցնել հեղափոխան շարժման ղեկավարի դերը:⁵

3. Հեղինակը Աշոտ Հովհաննիսյանի ցանկությունը՝ գունավորել երկաթուղային պրոլետարիատի դերը Մայիսյան ապստամբության մեջ, բացատրում է միայն մի բանով, որ նրա սխալը գլխավորապես ծագում է նրանից, որ նա բավականաչափ պարզ և օբյեկտիվորեն չի դնում Մայիսյան ապստամբության գնահատության հարցը, որը հետևանք է կոմունիստական կուսակցության մարտական քաղաքականության և մասնավորապես Մայիսյան ապստամբությունը արդարացնելու անհաջող փորձի՝ Հայաստանի նման մի երկրում, որտեղ չկար շատ թե քիչ ուժեղ բանվոր դասակարգ:⁶

4. Հետաքրքիր է նաև այն, որ եթե Աշոտ Հովհաննիսյանը Մայիսյան ապստամբությունը բնութագրում է որպես բանվորական, գյուղացիական և զինվորական լայն շարժում, ապա Շավարշ Ամիրխանյանը՝ որպես տարերային բնույթ կրող մասսայական գյուղացիական շարժում:⁷

² Տե՛ս **Հովհաննիսյան Աշոտ**, Հայաստանի հեղափոխության հուլիսն ու հոկտեմբերը, Մայիսյան ապստամբությունը. «Նորք», գիրք երկրորդ, Երևան, 1923թ., էջ 5:

³ Նույն տեղում, էջ 9:

⁴ Նույն տեղում, էջ 10:

⁵ Տե՛ս **Շ. Ամիրխանյան**, Մայիսյան ապստամբությունը Հայաստանում (1920թ.) գնահատության փորձ, Մոսկվա, էջ 158:

⁶ Նույն տեղում, էջ 159:

⁷ Նույն տեղում, էջ 161:

1927-1928թթ. կուսակցական մամուլում Աշոտ Յովհաննիսյանի քննադատությամբ հանդես եկան Գ. Վանադեցին⁸ և Յ. Դուրգարյանը: Վերջինս քննադատում է Ա. Յովհաննիսյանի այն տեսակետը, որ ապստամբությունը բանվորական, գյուղացիական և զինվորական լայն շարժում չէր, այլ այն որակում էր որպես վաղաժամկետ ելույթ, գրեթե արկածախնդրություն, զուրկ հասունացած օբյեկտիվ պայմաններից:⁹

Ա. Յովհաննիսյանի որոշ տեսակետների քննադատությամբ է հանդես գալիս նաև Թ. Մանդալյանը:¹⁰ Մանդալյանը իր «Մայիսյան ապստամբությունը» աշխատության մեջ մեղադրում է Աշոտ Յովհաննիսյանին նրանում, որ նա խուսափում է դաշնակցության սոցիալական էության պարզորոշ գնահատականը տալուց:¹¹ Թ. Մանդալյանը քննադատում է Ա. Յովհաննիսյանի նաև այն տեսակետը, որ մարտի 28-ի երկաթուղայինների համագումարն անցել է բոլշևիկների ազդեցության տակ: Միայն մի երկու հարցի առթիվ նրանց հաջողվեց ճեղք անցկացնել: Ավելին անհնարին էր անել այդ տեռորի պայմաններում, որը տիրում էր համագումարում:¹²

Չնայած այս անհամաձայնություններին, Թ. Մանդալյանը համաձայն է Ա. Յովհաննիսյանի այն մտքի հետ, որ Յայաստանում բանվորները սակավաթիվ էին և նրանց խոշորագույն մասը կապված էր գյուղի հետ և եթե մի կողմից արտացոլում էր գյուղի տրամադրությունները քաղաքում, մյուս կողմից՝ գյուղ էր ներմուծում բանվորական տրամադրությունները: Բանվորության մեծամասնությունը դժգոհ էր իր վիճակից, բայց դեռ հեռու էր բոլշևիկյան տրամադրություններից և որոշ պատրանքներ դեռ կապում էր դաշնակցության հետ: Չնոռանա՞նք այս ամենի հետ միասին հիշատակել, որ կոմունիստական կուսակցությունը Յայաստանում սկսել էր աշխատել միայն 1919թ. կեսերից և դեռևս շատ փոքր թվով բանվորներ ու գյուղացիներ էին ընդգրկվել նրա շարքերը, այն էլ հիմնականում եկվորներ էին:¹³ Թ. Մանդալյանը համաձայն է նաև Ա. Յովհաննիսյանի այն տեսակետի հետ, որ Արմենկոմը թերագնահատեց երկրում ծավալված դասակարգային պայքարը:¹⁴

Աշոտ Յովհաննիսյանի քննադատությամբ է հանդես եկել նաև Կ. Ղազարյանը՝ իր «Առաջին մասսայական հեղափոխական շարժումները Յայաստանում» աշխատության մեջ,¹⁵ որտեղ հատկապես մանրամասն քննադատում է տարերայ-

⁸ Տե՛ս Գ. Վանադեցի, Մայիսյան ապստամբության գնահատման փորձի առթիվ, «Կոմունիստ», Երևան, 1927, թ. 6:

⁹ Տե՛ս Յ. Դուրգարյան, Մայիսյան ապստամբությունը Յայաստանում (Շ. Ամիրխանյանի գրքի առթիվ), «Կոմունիստ», 1927, N 9-10:

¹⁰ Տե՛ս Թ. Մանդալյան, Մայիսյան ապստամբությունը, Երևան, 1929:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 12:

¹² Նույն տեղում, էջ 30:

¹³ Նույն տեղում, էջ 14:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 19:

¹⁵ Տե՛ս Առաջին մասսայական-հողափոխական շարժումները Յայաստանում, Մայիսյան ապստամբությունը, նյութեր և փաստաթղթեր, կազմեցին՝ Կ. Ղազարյան և Մ. Ներսիսյան, խմբագրությունը՝ Կ. Ղազարյանի, Երևան, 1932:

նության վարկածի հարցը և տարակուսանք հայտնում, որ ոչ մի հեղինակ չի բացատրում, թե «տարերային» ասելով ինչ է հասկանում, կամ էլ՝ Արմենկոմի թույլ աշխատանքն ամենևին չի նշանակում կոմկուսի դերի թերագնահատում կամ ժխտում:¹⁶

Այնուամենայնիվ, չնայած Աշոտ Հովհաննիսյանի «Հայաստանի հեղափոխության հուլիսն ու հոկտեմբերը» աշխատության մեջ տեղ գտած սխալներին ու բացթողումներին, աշխատությունը արժեքավոր, կարևոր աղբյուր է Մայիսյան ապստամբության պատմության ուսումնասիրության համար, քանի որ հեղինակը լինելով ժամանակակից և ականատես դեպքերի, թարմ տպավորության տակ, հարուստ փաստական նյութերի հիման վրա է շարադրել է Մայիսյան ապստամբության պատմությունը՝ ապստամբության վերաբերյալ վերջին խոսքը թողնելով ապագա պատմաբաններին. «Սայթաքումներն անխուսափելի են, բայց և անհրաժեշտ: Քանի որ այդ գնով է միայն հնարավոր մշակել կայուն տեսակետ մոտիկ անցյալի գալիք ուսումնասիրությունների համար»:¹⁷

МАЙСКОЕ ВОССТАНИЕ В ТРАКТОВКЕ АШОТА ОВАНИСЯНА

К. Х. АЙРАПЕТЯН

Статья посвящена рассмотрению Майского восстания в трактовке А. Ованисяна.

Труд Ашота Ованисяна «Июнь и октябрь армянской революции» многократно подвергался критике современниками автора. Его критиковали И. Амirkhanyan, Г. Ванандян, Г. Дургарян, К. Казарян и многие другие. И несмотря на некоторые неточности и недочеты в работе она представляет ценный источник для истории восстания, поскольку будучи очевидцем событий, имея свежие впечатления и богатый фактический материал, автор достаточно интересно изложил историю Майского восстания.

THE MAY REBELLION ACCORDING TO THE INTERPRETATION OF ASHOT HOVHANNISYAN

Q. K. HAYRAPETYAN

Although the research of the history of the May Rebellion had begun after Armenia became a part of the Soviet Union, the beginning of the actual scientific research started by the work of Ashot Hovhannisyan, “July and October of the Armenian Rebellion”.

The work of Ashot Hovhannisyan, “July and October of the Armenian Rebellion” had been criticized by the authors and historians of that time. He had been criticized by S. Amirkhanyan, G. Vanandeci, H. Durgaryan, K. Khazaryan and many others.

Although there are some mistakes and omissions, the work is a valuable source for the study of the history of the May Rebellion because the author is the witness of the events and under the fresh impression he wrote the history of the May Rebellion based on rich actual events.

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 43:

¹⁷ **Հովհաննիսյան Աշոտ**, Հայաստանի հեղափոխության հուլիսն ու հոկտեմբերը, Մայիսյան ապստամբությունը. «Նորք», գիրք երկրորդ, Երևան, 1923., էջ 97: